

Позняк С. И. Представления о социальном взаимодействии в политической картине мира студенческой молодежи

Очерчены базовые теоретические положения трактования социального взаимодействия как фактора структурирования политической картины мира и представлена модель эмпирического исследования представлений студенческой молодежи о социальном взаимодействии. Проведен предварительный анализ результатов апробации модели, засвидетельствовавший детерминированность представлений респондентов смыслами гражданской субъектности, активности и вовлеченности и нечеткой, суженной репрезентацией смыслов, связанных с социальным доверием.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, репрезентации, дискурс, социальный капитал, доверие, социальные нормы, гражданская вовлеченность.

Poznyak S. I. Representations of social interaction in the political world outlook of university students

The article presents an outline of the theoretical background for interpretation of social interaction as a factor of political world outlook structuring and contains a model of empirical studying university student representations of social interaction. Preliminary analysis of the model piloting results provides evidence that the respondents' representations are determined by the meanings of citizenship subjectivity, participation and engagement alongside with diluted and narrowed representation of the meanings connected with social trust.

Key words: social interaction, representations, discourse, social capital, trust, reciprocity, social norms, civic engagement.

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВЛАДНО-ПІДВЛАДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ КАРТИНІ
СВІТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

I. В. Остапенко, м. Київ

Статтю присвячено розробленню концептуальних основ дослідження владно-підвладної взаємодії в політичній картині світу студентської молоді. Уточнюються поняття “образ світу” та “політична картина світу”, аналізуються основні підходи до розуміння специфіки владно-підвладної взаємодії. За результатами теоретичного аналізу визначено, що формування та утворення політичної картини світу особистості відбувається шляхом взаємодії дискурсів агентів політичної соціалізації. Виявлено базові конструкти, що описують владно-підвладної взаємодії в уявленнях студентської молоді.

Ключові слова: образ світу, політична картина світу, владно-підвладна взаємодія, базові конструкти.

Проблема. В умовах суспільних трансформацій, які відбуваються в Україні, особливого значення набувають питання виховання демократичних цінностей. Для цього необхідно мати більш чітке уявлення про спе-

цифіку процесу політичної соціалізації молоді, формування уявлень про прийнятні для неї способи поведінки та взаємодії, визначення її ставлення до влади та політичної системи. Реалізація цього важливого соціального завдання передбачає всебічне вивчення ролі та місця владно-підвладної взаємодії в політичній картині світу молоді. У сучасній психології наукових праць такої спрямованості замало, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті: теоретико-методологічне обґрунтування дослідження владно-підвладної взаємодії в політичній картині світу студентської молоді.

Розроблення концептуальних основ дослідження владно-підвладної взаємодії в політичній картині світу неможливе без аналізу та уточнення ключових понять. Серед них слід виокремити насамперед такі, як “образ світу”, “картина світу”, “політична картина світу”. Вивчення та інтерпретація кожного із цих понять має у вітчизняній і зарубіжній психології свою історію та традиції. Так, зокрема, поняття “картина світу” та “образ світу” в сучасній психології розглядаються як змістовно близькі. Така традиція була започаткована в працях О. М. Леонтьєва і знайшла своє продовження в дослідженнях О. Ю. Артем’євої, Ф. Ю. Василюка, О. В. Нарішкіна, В. В. Петухова, С. Д. Смирнова, О. Є. Сапогової.

У концепції О. М. Леонтьєва поняття “образ світу” визначається як інтегральне смислове утворення, що репрезентує уявлення людини про навколишній світ, про себе та своє місце у світі [1]. При цьому поняття “образ світу” і “картина світу” використовуються як синонімічні та фактично тотожні за змістом. На думку дослідника, ці конструкти виступають опосередковувальною ланкою, яка забезпечує взаємодію людини з реальністю та визначає логіку її поведінки в суспільстві [там само].

Отже, *“образ світу” – це система уявлень, що створюється людиною та відображає її прагнення побудувати свій власний світ, визначає спосіб адаптації до соціальних умов та спрямовує пізнання навколишньої дійсності.*

Розвиваючи ідеї О. М. Леонтьєва, інший відомий психолог Ф. Ю. Василюк, коли розглядає поняття “образ світу”, зосереджує свою увагу на його афективних компонентах. На думку дослідника, емоційно-ціннісна складова “образу світу” визначає характер сприйняття суб’єктом навколишнього світу, з яким він вступає у взаємодію. Самовизначення суб’єкта в життєвих обставинах та інтерпретація ним власних переживань залежать від сформованого афективного ставлення до світу [2].

Звертаючись до поняття “образ світу”, О. В. Нарішкін розглядає його як складноорганізовану динамічну систему особистісних конструктів, якій властива певна ієрархічна впорядкованість [3]. Щоправда, за ступенем динамічності змін “образ світу” як інтегральне смислове утворення, на думку дослідника, поступається “картині світу”.

На цю особливість звертає увагу і В. В. Петухов, який вважає, що “образ світу” – це система сталих, “ядерних структур”, що закріплює досвід взаємодії суб’єкта з навколишньою дійсністю [4]. Для нього це також більш статична особистісна система, яка утворює центральну смислову зону більш динамічної особистісної системи – “картини світу”.

На співвідношенні понять “образ світу” і “картина світу” зосереджує увагу у своїх працях С. Д. Смирнов. Він розглядає “образ світу” як системовірний компонент “картини світу” [5]. Для нього “картина світу” скеровується “образом світу” і при цьому є більш динамічним особистісним утворенням.

Зазначені особливості знайшли своє відображення і в тривірневій моделі взаємодії особистості з реальністю. Згідно із запропонованою О. Ю. Артем’євою моделлю в структурі суб’єктивного досвіду можна виокремити такі виміри: 1) “перцептивний досвід” (поверхневий пласт); 2) “картину світу” (семантичний пласт); 3) “образ світу” (інтегральне ядрене утворення) [6].

Аналіз розглянутих підходів дає змогу визначити “образ світу” в термінах сучасної психосемантики як *систему ядерних особистісних конструктів, які мають визначальний вплив на формування “картини світу” – периферійної системи конструктів.*

О. Є. Сапогова пропонує розглядати “картину світу” як семіосферу, тобто “індивідуально вибудовуваний і суб’єктивно значущий гіпертекст” [7, с. 165]. На думку дослідниці, “картина світу” – це “суб’єктивна гіпертекстова система (гіпертекстовий простір), яка здатна “структурувати” і зберігати інформацію індивідуального досвіду у вигляді полімодальних патернів (текстів різного рівня – від іконічних до вербальних), що дає змогу встановлювати довірливі зв’язки між будь-якими “інформаційними одиницями” й актуалізувати їх у процесі ... активності суб’єкта” [7, с. 166]. О. Є. Сапогова вважає, що культура через мову, міфи, схваловані моделі поведінки тощо визначає бачення суб’єктом реальності: 1) на рівні макрофреймів (вплив культури і цивілізації в цілому); 2) на рівні мікрофреймів (вплив первинної сімейної соціалізації); 3) на рівні онтофреймів (власний вплив на своє життя, рівень свободи і творчості). Тому дослідниця пропонує тривірневу семіотичну модель “картини світу”, додатково зазначаючи, що можливості продукувати онтофрейми зростають із підвищенням активності індивіда і посиленням прагнення побудувати індивідуальний гіпертекст [там само, с. 168].

З огляду на вищезазначене “політичну картину світу” слід розглядати як невід’ємну частину загальної “картини світу”, що формується в процесі соціалізації особистості, під час вибору пріоритетних для себе цілей та цінностей, формування уявлень про прийнятні способи поведінки та взаємодії, доцільність тих чи тих практик у ситуаціях повсякденного життя, визначення свого ставлення до влади та політичної системи [8; 9]. Так, І. В. Жадан убачає в “політичній картині світу” інтегральну типологічну характеристику політичної культури особистості (групи, нації тощо)

[8]. При цьому, на думку дослідниці, у процесі формування “політичної картини світу” суб’єкта політична культура виконує низку функцій, найбільш значущими з яких для нашого дослідження є: 1) соціалізувальна – визначення базових умінь, характеристик і рис особистості, необхідних для реалізації її інтересів, громадянських прав та функцій у політичній взаємодії; 2) ідентифікаційна – забезпечення умов для реалізації потреби індивіда в груповій належності, прийнятті й захисті політичних ідеалів своєї групи; 3) адаптаційна – вироблення механізмів пристосування до мінливої політичної реальності; 4) регуляторна – вибір моделі соціалізації, визначення процесуальних аспектів взаємодії на основі прийнятих у межах політичної культури норм і правил; 5) комунікаційна – забезпечення взаємодії суб’єктів соціалізації на основі загальноприйнятих уявлень, символів, стереотипів; 6) ціннісно-смыслова – детермінація політичної взаємодії і окреслення простору конструювання політичної картини світу ідеалами та цінностями політичної культури [там само].

На думку О. М. Скар, “політична картина світу” – це також мережа смислових координат, через які особистість сприймає царину політики, визначає ставлення до власних політичних прав і свобод, громадянського обов’язку, до форм і способів взаємодії з органами влади [9]. Дослідниця виокремлює такі функції “політичної картини світу” суб’єкта, як 1) репрезентативна (уявлення про політичну систему, владу і свою роль у політичному житті країни); 2) інтерпретативна (витлумачення та переживання суб’єктом обставин суспільно-політичної реальності, а також власного місця й ролі в цих обставинах); 3) впорядковувальна (структурування, організація та гармонізація системи політичних уявлень і ставлень особистості); 4) орієнтувальна (життєреалізування в просторі суспільно-політичних стосунків); 5) регулятивна (раціональна поведінка людини в ситуаціях соціальної та політичної взаємодії); 6) інтегративна (інтеграція людей у межах суспільства та формування політичної ідентичності суб’єктів взаємодії) [там само]. Отже, політична картина світу – одна із частин загальної картини світу, що формується в процесі політичної соціалізації і є динамічною системою уявлень про політичну систему, владу, механізми функціонування політики, моделі політичної поведінки. Формування та утворення картини соціального світу особистості, у тому числі й картини політичного світу як її частини, відображає, на думку О. М. Скар, взаємодію дискурсів різних агентів політичної соціалізації. Структурування “політичної картини світу” відбувається у процесі дискурсивної взаємодії, яку можна розглядати як семантичну мережу складної топології, що дає змогу організовувати інформацію на різних рівнях узагальнення (ознаки гіпертексту). Віднесення дискурсивної взаємодії до гіпертексту уможливило також її відповідність вимогам нелінійності й одночасної множинності та єдності текстів [7; 8].

В. О. Васютинський зазначає, що дискурс слід розуміти у двох значеннях: “...як існування, перебування “в”, взаємодія” і “як розуміння, тлумачення, інтерпретація”, і обидва ці аспекти “поєднуються в інтенційній

активності суб'єкта, спрямованій водночас на середовище і на самого себе" [10, с. 90]. Таким чином, дискурс, слідом за В. О. Васютинським та І. В. Жадан, можна розглядати: як принциповий спосіб інтерпретації суб'єктом свого перебування, існування у світі; як потенційну суб'єктну передумову здатності інтерпретувати [8; 10]. У процесі взаємодії кожен із суб'єктів соціалізації представляє і водночас "коригує власну інтерпретацію смислів і значень спільного дискурсу з огляду на контекст загальної і спільної ситуації взаємодії, зміст якої вельми по-різному і завжди неповно розкривається перед кожним із її учасників, ... при цьому ... взаємодія ... також підлягає інтерпретації" [10, с. 89].

У контексті завдань нашого дослідження, імовірно, можна говорити про те, що в молодіжному дискурсі існування, перебування "в" відображаються в уявленнях студентства про специфіку напруження "владно-підвладних узалежнень між суб'єктом і світом" [там само, с. 92]. З одного боку, це уявлення про власну роль і місце в політичному житті, здатність впливати на його перебіг, а з другого – очікування щодо характеру, інтенсивності, способів взаємодії із владою та бачення джерел політичних змін.

Дискурс розуміння, тлумачення, інтерпретації визначає насамперед ціннісну складову політичної картини світу і представлений багаторівневою системою значень та сенсів, вибудованих на когнітивних та емоційних, усвідомлюваних і несвідомих конструктах. Аналіз дискурсу інтерсуб'єктної взаємодії акторів соціалізаційного процесу дає уявлення передусім про моделі та напрями процесу соціалізації, політичні символи й ідеали, цілі і засоби, які обирають суб'єкти політичної взаємодії для їх досягнення, а отже, дає змогу скласти прогноз та визначити ресурси коригування політичної картини світу молоді [8; 10].

В усіх випадках актори політичної взаємодії виступають "продуктами дискурсу і його творцями в специфічних контекстах взаємодії" [11, с. 27]. На думку І. В. Жадан, такий підхід дає змогу розглядати суб'єкта політичної соціалізації водночас і як носія, і як джерело змін соціалізаційного дискурсу, завдяки чому можна не лише дослідити наявний дискурс з огляду на цінності, цілі, мотивації, моделі поведінки суб'єктів взаємодії, а й визначити особливості впливу взаємодії останніх на процес структурування політичної картини світу студентської молоді [8].

Постає питання про специфіку та межі саме тієї взаємодії, що знаходить своє відображення у політичній картині світу та одночасно формує її. На думку В. О. Васютинського, політична влада є лише однією з форм владно-підвладних стосунків у суспільстві; коли зачіпаються інтереси значної частини суспільства, думки громадян значуще протиставляються, виникають більш чи менш істотні незгоди між окремими соціальними групами. Дискурс взаємодії первинний щодо дискурсу влади, а дискурс влади іманентний дискурсові взаємодії. Взаємодія має символічний характер і зумовлює інтерпретативну природу влади. Дискурс інтерсуб'єктної взаємодії, що засвоюється, переймається суб'єктом, здобуває над ним

свою владу і, репрезентуючи для нього світ, робить його індивідуальну інтерпретацію цього світу підвладною [10].

За результатами теоретичного аналізу [там само] і попереднього емпіричного дослідження з використанням методу асоціативного експерименту ми визначили базові конструкти, що описують владно-підвладну взаємодію в уявленнях студентської молоді: 1) домінування-підкорення; 2) любов-ненависть; 3) близькість-віддаленість; 4) примус-вплив; 5) захищеність-незахищеність; 6) активність-пасивність; 7) незалежність-залежність; 8) організованість-хаос (безлад); 9) довіра-недовіра.

На наш погляд, зазначені конструкти виступають ядерними особистісними утвореннями, що визначають специфіку уявлень студентської молоді про сутність владно-підвладної взаємодії. При цьому ми вважаємо, що виокремлені конструкти є невід'ємною частиною образу світу, загальної картини світу та політичної картини світу студентства.

Висновки:

1. Політична картина світу – одна з частин загальної картини світу, що формується у процесі політичної соціалізації і є динамічною системою уявлень про політичну систему, владу, механізми функціонування політики, моделі політичної поведінки.

2. Формування та утворення політичної картини світу особистості відбувається через взаємодію дискурсів агентів політичної соціалізації.

3. Базові конструкти, що описують владно-підвладну взаємодію в уявленнях студентської молоді, такі: 1) домінування-підкорення; 2) любов-ненависть; 3) близькість-віддаленість; 4) примус-вплив; 5) захищеність-незахищеність; 6) активність-пасивність; 7) незалежність-залежність; 8) організованість-хаос (безлад); 9) довіра-недовіра.

Перспективи подальших досліджень полягають у виявленні (в межах емпіричного дослідження) специфіки прояву базових конструктів владно-підвладної взаємодії в політичній картині світу студентської молоді в площинах раціонального, емоційного та життєвого досвіду, творчої пізнавальної активності.

Література

1. *Леонтьев А. Н.* Избранные психологические произведения : в 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. II. – 320 с.
2. *Василюк Ф. Е.* Структура образа / Ф. Е. Василюк // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 5–19.
3. *Нарышкин А. В.* Стрoение образа мира человека и отношение понятий “знак” – “символ” и “значение” – “смысл” / А. В. Нарышкин // Вопросы психологии. – 2005. – № 1. – С. 88 – 99.
4. *Петухов В. В.* Образ мира и психологическое изучение мышления / В. В. Петухов // Вестник Московского Университета. Серия 14. Психология. – 1984. – № 4. – С. 13–20.
5. *Смирнов С. Д.* Психология образа: проблемы активности психического отражения / С. Д. Смирнов. – М. : Изд-во МГУ, 1985. – 232 с.

6. *Артемьева Е. Ю.* Основы психологии субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева. – М. : Смысл, 1999. – 350 с.
7. *Сапогова Е. Е.* Psychocadabra: субъективная “картина мира” как гипертекст / Е. Е. Сапогова // Известия ТулГУ. Серия “Психология”. – Тула, 2004. – Вып. 4. – С. 163–179.
8. *Жадан І. В.* Методологічні засади дослідження взаємодії суб’єктів політичної соціалізації як чинника структурування політичної картини світу студентської молоді / І. В. Жадан // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 12. – С. 35–42.
9. *Скнар О. М.* Політична картина світу молоді: визначення, складові, функції / О. М. Скнар // Психологія і суспільство. – 2012. – №3. – С. 101–107.
10. *Васютинський В.* Інтеракційна психологія влади / Вадим Васютинський. – К. : Київ. славист. ун-т, 2005. – 492 с.
11. *Филлипс Л.* Дискурс-анализ. Теория и метод : пер. с англ. / Л. Филлипс, М. Йоргенсен. – 2-е изд., испр. – Х. : Гуманитар. центр, 2008. – 352 с.

Остапенко И. В. Концептуальные основы исследования властно-подвластного взаимодействия в политической картине мира студенческой молодежи

Статья посвящена разработке концептуальных основ исследования властно-подвластного взаимодействия в политической картине мира студенческой молодежи. Уточняются понятия “образ мира” и “политическая картина мира”, анализируются основные подходы к пониманию специфики властно-подвластного взаимодействия. По результатам теоретического анализа определено, что формирование и создание политической картины мира личности происходит путем взаимодействия дискурсов агентов политической социализации. Выявлены базовые конструкты, описывающие властно-подвластного взаимодействия в представлениях студенческой молодежи.

Ключевые слова: образ мира, политическая картина мира, властно-подвластное взаимодействие, базовые конструкты.

Ostapenko I. V. Conceptual foundations of studying power-dependent interaction in the political world outlook of university students

The article is devoted to developing the conceptual basis for studying of power-dependent interaction in the political world outlook of university students. The concepts of image of the world and political world outlook are specified and main approaches to understanding the specifics of power-dependent interaction are analyzed. According to the results of the theoretical analysis it is determined that the political world outlook of an individual is formed and created through interaction of discourses of the political socialization agents. Basic constructs describing power-dependent interaction in the university students' representations are identified.

Key words: image of the world, political world outlook, power-dependent interaction, basic constructs.